

«ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΑΛΗΘΕΙΑΣ»

Είσαγωγή

Το πρόβλημα της αλήθειας εις την ιστορίαν του φιλοσοφικού στοχασμού είναι τόσον παλαιόν ὅσον καὶ τὸ πρόβλημα τοῦ Εἶναι. Ἀλήθεια καὶ Εἶναι εἶναι ἔννοιαι ἀμοιβαῖαι καὶ ὀργανικῶς συνυφασμέναι. Ἡ μία δὲν νοεῖται ἄνευ τῆς ἐτέρας. Ἡ ἀλήθεια ἀναφέρεται εἰς τὸ Εἶναι, τὸ ὅποιον ἀποκαλύπτει καὶ ἐκφράζει διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς ὁμιλίας. Τὸ Εἶναι πάλιν χωρὶς τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν διὰ τοῦ λόγου ἀνακοίνωσιν παραμένει κεκρυμμένον εἰς τὸ σκότος τῆς ἀγνοίας καὶ τῆς βωβῆς ἀδιαφορίας τῶν πραγμάτων. Ἡ ἀλήθεια ἐπὶ πλέον διατρέχει τὸν κίνδυνον νὰ ἀμαυρωθῇ ἐκ τῆς πλάνης καὶ τοῦ ψεύδους. Πλάνη καὶ ψῆδος εἶναι οἱ ἐχθροὶ τῆς αλήθειας. Ἡ πλάνη καὶ ἡ ἄγνοια ἀντιμάχονται ἀκουσίως τὴν ἀλήθειαν, τὸ ψῆδος ὅμως ἔχει ἐνίστε σαφεῖς προθέσεις, διὰ τοῦτο πρέπει νὰ τοποθετῇται μετὰ ἐξυπάτης καὶ αλήθειας.

Τιθέμενον οὕτω τὸ πρόβλημα τῆς αλήθειας ἐν ἀμέσῳ σχέσει πρὸς τὸ πρόβλημα τοῦ Εἶναι ἐγείρει εὐλόγως τὸ ἐρώτημα οὐχὶ μόνον περὶ τῆς αλήθειας τοῦ Εἶναι καὶ τοῦ ὄντος, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς οὐσίας τῆς αλήθειας. Εἶναι καὶ ἀλήθεια εἶναι θέματα, τὰ ὅποια βασικῶς θεωροῦνται ὑφ' ὅλων τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων ὡς ἔχοντα ἀμοιβαίαν ἐξάρτησιν. Ἡ τοποθέτησις μόνον τοῦ Εἶναι εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ ὑπερνοητοῦ, νοητοῦ ἢ αἰσθητοῦ κόσμου συνεπάγεται μοιραίως καὶ τὴν ἀνάλογον θεωρίαν περὶ τῆς πηγῆς καὶ προελεύσεως τῆς αλήθειας.

Κατὰ παράδοσιν, ὅταν λέγωμεν ἀλήθειαν, ἐννοοῦμεν τὴν συμφωνίαν τῶν παραστάσεων, δοξαστῶν, σκέψεων, κρίσεων καὶ ἐκφράσεών μας μὲ τὴν ὀρισμένην καὶ δεδομένην πραγματικότητα. Εἰς τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν ἤδη ἡ ἀλήθεια εἶναι ὁμοίωσις τῆς νοήσεως πρὸς τὸ νοητόν, τὸ ἀντικείμενον δηλαδὴ τοῦ νοῦ. Ὁ ὀρισμὸς αὐτὸς τῆς αλήθειας ἐπηρεάζει τὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν τοῦ Μεσαίωνος εἰς τὴν Δύσιν καὶ ὑπάρχει εἰσέτι εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Kant καὶ τοῦ Hegel. Ἐκεῖνος ὁ ὅποιος ἐπιλαμβάνεται ριζικῶς τοῦ θέματος τῆς αλήθειας καὶ ἐπιδιώκει νὰ δώσῃ νέαν καὶ ἐντελῶς πρωτότυπον ἐρμηνείαν αὐτῆς εἶναι ὁ Martin Hei-

de g g e r. Ἐκτὸς τῆς περὶ ἀληθείας διδασκαλίας τοῦ Heidegger, ὅστις μέσῳ τῆς φιλοσοφίας τῆς ὑπάρξεως ἐπιχειρεῖ νὰ ἐμβαθύνῃ εἰς τὴν παλαιὰν ἐρώτησιν «τί τὸ ὄν» ὑπάρχει ἡ νεωτέρα τάσις τῆς ἀναλυτικῆς φιλοσοφίας, ἡ ἀναλυτικὴ φιλοσοφία τῆς γλώσσης, ἡ ὁποία προσπαθεῖ ἐκ τῆς γλωσσικῆς ἐκφράσεως νὰ συλλάβῃ τὴν σημασίαν, τὴν οὐσίαν τοῦ πνεύματος καὶ τὴν ἀλήθειαν.

1. Τὸ πρόβλημα τῆς ἀληθείας εἰς τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν τῆς ἀρχαιότητος

Ἡ ἐπιστήμη καὶ ὁ λόγος — καὶ ἐπιστήμη εἶναι ὁ λόγος — ἐκφράζουσι τὴν ἰδιοτυπίαν καὶ μοναδικότητα τοῦ ἑλληνικοῦ τρόπου σκέπτεσθαι ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν μῦθον τῆς Ἀσίας. Πρῶτοι οἱ Ἕλληνες διὰ τῆς χρήσεως τοῦ λόγου εἰσήγαγον τὴν λογικὴν ἐρμηνείαν τοῦ κόσμου πρὸς διαμόρφωσιν τῆς ἐπιστήμης (θεωρίας), ἡ ὁποία βραδύτερον ἐπηρεάζει τὴν ἐπιστήμην τῆς Δύσεως καὶ τὸν λογικὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι. Ἡ ἐπιστήμη ὡς γνωστὸν εἶναι κατ' οὐσίαν τὸ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ τῆς Εὐρώπης, ὁ ὁποῖος ἐγαλουχήθη ὑπὸ τοῦ πρωτοτύπου πνεύματος τῶν Ἑλλήνων. Τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα, σπινθηροβόλον καὶ ἀεικίνητον, πρωτότυπον καὶ ζωηρόν, μὲ νεανικὴν αὐθορμησίαν καὶ περιέργειαν ἐνητένισε τὸν πέριξ αὐτοῦ κόσμον. Ἐπεδίωξε τὴν ἔρευναν τοῦ ἀγνώστου καὶ σπανίου, καὶ διὰ τοῦ θαυμασμοῦ ἀφύπνισε τὴν διάνοιαν, ἡ ὁποία ζητεῖ τὸ «διότι», τὴν αἰτιώδη σχέσιν τῶν πραγμάτων, καὶ ὄχι τὸ «ὅτι», τὴν ἀφελῆ ἀφήγησιν τῆς μυθομανοῦς Ἀσίας.

Διὰ τῆς ἀνυψώσεως τοῦ λόγου, ὡς ὄργάνου λογικῆς μεθοδεύσεως καὶ ἐρμηνείας τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς, εἰς περιωπὴν ἐπιστήμης καὶ θεωρίας, ὁ Ἕλλην ἔθραυσε τὸ μέχρι τοῦδε μυθικὸν κοσμοεἶδωλον καὶ καταφυγὼν «εἰς τοὺς λόγους» ἐζήτησε τὴν ἀλήθειαν, τὴν οὐσίαν τοῦ κόσμου. Ἀπέσυρε τὸ βλέμμα του ἐκ τῆς πολυμορφίας καὶ ποικιλίας τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου καὶ διὰ τῆς ἐσωτερικῆς ὁράσεως τῆς ψυχῆς, τῆς θεωρίας, ὠργάνωσε λογικὴν εἰκόνα τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς πλέον ἀσφαλῆ καὶ μόνιμον.

Μὲ τὸν λόγον καὶ τὸν διάλογον, τὴν ἀναστροφὴν ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἦνοιξε τὸν ὁρθὸν δρόμον καὶ ἐκίνησε τὴν ἔφεσιν πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς ἀληθείας.

Ὁ λόγος εἰς τοὺς Ἕλληνας εἶναι ποικίλης χρήσεως καὶ ἐννοίας. Λόγος εἶναι ἡ λογικὴ ἀρχὴ καὶ αἰτία. Λόγος εἶναι ἡ μαθηματικὴ ἀναλογία εἰς τὴν σχέσιν δύο ἢ περισσοτέρων ποσῶν. Λόγους ἀγορεύει ὁ ρήτωρ ἐνώπιον τῆς ἀγορᾶς ἢ τοῦ δικαστηρίου. Ὁ ἄνθρωπος ὀρίζεται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ὡς «ζῶον λόγον ἔχον», ὡς ἔμψυχον δηλαδὴ ὄν, ὅπερ ἔχει λογικὴν, ὡς ὄν διαθέτον τὸν προφορικὸν καὶ τὸν ἐνδιάθετον λόγον, τὴν διά-

νοϊαν. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ λοιπὰ ἄλογα ζῶα ὁ ἄνθρωπος χαρακτηρίζεται ὡς ἔχων «φω ν ῆ ν σ η μ α ν τ ι κ ῆ ν», φωνὴν δηλαδὴ λογικῶς διηρθρωμένην καὶ ἀπηρτισμένην, ἡ ὁποία συγχρόνως ἐκφράζει ὁλότητα νοημάτων.

Ὁ λόγος λοιπὸν κατὰ τοὺς Ἕλληνας ὡς γλωσσικὴ ἐκφρασις («ἀπόφανσις») ¹ καὶ διάνοια (g a t i o) εἶναι ὁ τρόπος διὰ τοῦ ὁποίου ἀποκαλύπτεται ἡ λογικὴ οὐσία τῶν πραγμάτων καὶ ἡ ἀλήθεια. Πρωτίστως ὁ λόγος διατηρεῖ καὶ διασφάζει τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων καὶ τὴν ἀλήθειαν αὐτῶν οὕτως, ὡς αὐτὰ κατενοήθησαν ὑπὸ τῆς διανοίας (λόγου). Τοιουτοτρόπως εἰς τὴν ἐκφερομένην γλωσσικὴν πρότασιν ἀναφαίνεται ἡ λογικὴ οὐσία τῶν πραγμάτων. Τὴν διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς ὁμιλίας ἐκφρασιν καὶ ἀνακοίνωσιν τῆς ἀληθείας ὀνομάζει ὁ Ἀριστοτέλης «ἀπόφανσιν», διότι ὡς «κατάφασις» καὶ «ἀπόφασις» ἀπο-φ α ί ν ε τ α ι, δηλαδὴ φανερῶνει κατηγορηματικῶς διὰ τῶν ἐκφερομένων κρίσεων τὸ εἶναι καὶ τὴν λογικὴν σχέσιν τῶν ὄντων.

Ἦδη εἰς τὸν Ἀριστοτέλη ἡ κρίσις εἶναι ὁ τόπος τῆς ἀληθείας, διότι διὰ τῆς κρίσεως ἐν τῇ διανοίᾳ ἀποκαλύπτεται ἡ λογικὴ ἀλήθεια τῶν πραγμάτων. Διὰ τοῦ κατηγορήματος, διὰ τοῦ «ἐστὶ» ἐκφράζεται ἡ ἀλήθεια τοῦ ὄντος. Ἀντιθέτως εἰς τὴν πρότασιν, ἡ ὁποία ἐκφράζει διαταγὴν, παράκλησιν, εὐχὴν ² ἢ ἐρώτησιν, πιστοποιεῖται ἀπλῶς ἡ ὑποκειμενικὴ θέσις τοῦ ὁμιλοῦντος προσώπου, ἡ ἐσωτερικὴ κατάστασις αὐτοῦ καὶ οὐχὶ ἡ ἀποκάλυψις τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ ὄντος.

Ὁ Heidegger ἐπιχειρῶν νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸν ἑλληνικὸν ὅρον «ἀλήθεια» ἀποδίδει αὐτὸν εἰς τὴν γερμανικὴν γλῶσσαν μὲ τὸν νεολογισμόν U n v e r b o r g e n h e i t (ἀποκάλυψις). Ἡ ἀλήθεια εἶναι ἀποκάλυψις ὡς ὑφαρπαγὴ τοῦ ὄντος ἐκ τοῦ κ ε κ ρ υ μ μ έ ν ο υ, ἐκ τῆς ἀποκρύψεως (Verborgenheit). Ἡ ἀλήθεια, ὡς ἡ φύσις τοῦ Ἡρακλείτου, «κρύπτεσθαι φιλεῖ» κατὰ τὸν Heidegger. Ἡ ἀλήθεια ὡς ὁ λόγος τοῦ Ἡρακλείτου, ὁ ὁποῖος εἶναι αἰωνίως παρὼν ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων, περιπίπτει εἰς λήθη ν, διότι τὸ θνητὸν γένος τῶν ἀνθρώπων κατατριβόμενον εἰς τὰ «ἔπεα» καὶ τὴν φλυαρίαν, χάνει τὴν ἐπαφὴν μὲ τὸν αἰώνιον λόγον καὶ ἐπιλανθάνεται αὐτοῦ καὶ ἑαυτοῦ.

Κατὰ τοὺς Ἕλληνας τὸ εἶναι καὶ ἡ ἀλήθεια εἶναι ἡ αἰωνία παρουσία τοῦ ὄντος εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ νοῦ, ὅπου τὰ πάντα ὑπάρχουν ὡς παρόν. Ἡ στροφὴ τῆς ψυχῆς πρὸς τὰ αἰσθητὰ κατὰ Πλάτωνα δημιουργεῖ τὴν λήθη ν καὶ τὴν ψευδῆ δόξαν. Ἡ λήθη ὅμως ἐνέχει τὴν δυνατότητα τῆς ἀναμνήσεως διὰ τῆς ἐπιστροφῆς τῆς ψυχῆς εἰς τὸν κόσμον τῶν

1. Ἀριστ. Περὶ Ἑρμην. 5, 17a 23 κέξ.

2. Ἀριστ. Περὶ Ἑρμην. 4, 17a 3 κέξ.

ιδεών. Ἀ ἤ θ ῆ κατὰ ταῦτα εἶναι λήθη τοῦ ἀληθοῦς ὄντος, τουτέστιν ἀπουσία ἐκείνου, τὸ ὁποῖον πάλαι ποτὲ ἦτο παρόν. Μὲ τὴν θεωρίαν τῆς ἀ ν α μ ν ῆ σ ε ω ς ὁμοῦς ὁμολογεῖται ὅτι εἰς τὴν λήθην ὑπάρχει εἰσέτι τι, τὸ ὁποῖον καίτοι ὑπάρχει δὲν εἶναι συνειδητόν, ἀλλ' ὑπολανθάνει ὥς ποτε παρόν. Πολὺ προσφυνῶς ὁ Hegel ἐρμηνεύει τὴν πλατωνικὴν ἀνάμνησιν ὡς Er-ínnern, ὡς τρόπον δηλαδὴ ἀνακλήσεως καὶ παρουσιάσεως ἐν τῷ συνειδέναι τοῦ πνεύματος διὰ τῆς ἄ ρ σ ε ω ς (Aufhebung), τουτέστιν ἐπιστροφῆς εἰς ἑαυτό.

Βεβαίως κατὰ τὸν Heidegger, ὁ ὁποῖος πιστεύει ὅτι δὲν παραποιεῖ, ἀλλ' ἐγκολποῦται τὴν ἀλήθειαν ὡς συνέλαβον αὐτὴν οἱ Ἕλληνες καὶ τὴν ἀνανεώνει, εἰς τὴν φύσιν τῆς ἀληθείας ἐγκείται τὸ νὰ ἀποκαλύπτεται εἰς τὴν ὕ π α ρ ξ ι ν σταδιακῶς καὶ ὀλίγον κατ' ὀλίγον. Ἡ ἀλήθεια κατ' αὐτὸν δὲν ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ κατὰ πόσον τὸ ἀντικείμενον τῆς νοήσεως γίνεται προσιτόν εἰς τὸ νοοῦν ὑποκείμενον. Ἡ ἀλήθεια περαιτέρω δὲν ἐπιπεδοῦται παντελῶς οὔτε ἐκπορθεῖται ὁλοσχερῶς ὑπὸ τῆς διανοίας οὔτε ἐπίσης ἀποκαλύπτεται κατ' ἀρχὴν εἰς τὴν κρίσιν καὶ τὴν διάνοιαν. Ἡ ἀλήθεια ἀποκαλύπτεται καὶ ἀποκρύπτεται συνάμα ἀφ' ἑαυτῆς. Ἡ ἀλήθεια καὶ τὸ ὄν νοοῦνται ἐκ τοῦ κέντρου τῆς ὑπάρξεως εἰς τὸν ὀρίζοντα τοῦ πεπερασμένου. Εἶναι τοῦ ἀ ν θ ρ ῶ π ο υ ὡς πα ρ ο υ σ ί α ς (Dasein) μέσα εἰς τὸν χρόνον. Διπλῇ εἶναι ἡ ἀ π ό κ ρ υ ψ ι ς (Verborgenheit) τῆς ἀληθείας καὶ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῆς ὑ π ά ρ ξ ε ω ς, ἀλλὰ καὶ ἐκ μέρους αὐτῆς ταύτης τῆς φύσεως τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ ὄντος, ὅπερ ἔχει τὸν χαρακτήρα ἐκφυγούσης τὰ πεπερασμένα ὅρια τῆς ὑπάρξεως πραγματικότητος καὶ προσέτι δὲν ἐκδηλοῦται διὰ μιᾶς οὔτε ὁλοσχερῶς, ἀλλὰ φανεροῦται ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐν τῷ χρόνῳ, τῇ ἱστορίᾳ καὶ τῷ μέλλοντι, διὰ τῆς φροντίδος καὶ ἐ γ κ ο σ μ ι ό τ η τ ο ς (In-der-Welt-sein).

Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην ἡ ἀλήθεια καὶ τὸ ψεῦδος εὐρίσκονται ἐν τῇ διανοίᾳ¹ καὶ ὄχι εἰς τὰ πράγματα (λογικὴ ἀλήθεια). Ἡ ἀλήθεια κατ' αὐτὸν εἶναι ὁμολογία τοῦ λόγου μὲ τὸ πρᾶγμα. Εἶναι συμμετρία λόγου καὶ πράγματος, ὅπως ἀκριβῶς ὀρίζει καὶ ἡ Λογικὴ, ἡ ὁποία δεσπόζει κατὰ τὸν Μεσαίωνα : « *veritas est adaequatio intellectus ad rem* ».

Ὁ Πλάτων εἰς τὸν μῦθον τοῦ Σπηλαίου τῆς Πολιτείας του πραγματεύεται τὸ πρόβλημα τῆς « παιδείας ». Ἡ « παιδεία » εἶναι τὸ βασικὸν πρόβλημα· αὕτη διὰ τῆς « π ε ρ ι α γ ω γ ῆ ς » ὅλης τῆς ψυχῆς ὁδηγεῖ τὸν

1. Αριστ. Μετὰ τὰ Φυσ. Ε, 4, 1027b 25 - 28 : « οὐ γάρ ἐστι τὸ ψεῦδος καὶ τὸ ἀληθές ἐν τοῖς πράγμασιν, οἷον τὸ μὲν ἀγαθὸν ἀληθές τὸ δὲ κακὸν εὐθὺς ψεῦδος, ἀλλ' ἐν διανοίᾳ... ». Πρβλ. Μετὰ τὰ Φυσ. Θ, 10, 1051a 34 κέξ. Βλ. Πλάτ. Σοφιστ. 260c 3 - 4. Μένων 86b 1 - 2 : « ... ἡ ἀλήθεια ἡμῖν τῶν ὄντων ἐστὶν ἐν τῇ ψυχῇ... ». Im m. K a n t, Kritik der reinen Vernunft, Hamburg 1956, σ. 334.

ἄνθρωπον ἀπὸ τὴν ἀπαιδευσίαν πρὸς τὴν γνῶσιν καὶ τελικῶς εἰς τὴν θέαν τῆς ιδέας τοῦ ἀγαθοῦ. Διὰ τῆς ὀρθῆς ἀσκήσεως τῆς ὄψεως τῆς ψυχῆς μέσφ τῶν διαφόρων ἀναβαθμῶν τῆς γνώσεως δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ ἀποκτήσῃ φρόνησιν καὶ οὕτω νὰ θεαθῇ τὸ κάλλος καὶ τὴν ἀλήθειαν τῶν ιδεῶν. Ἡ μετάβασις τῆς ψυχῆς ἐκ τῆς μιᾶς βαθμίδος εἰς τὴν ἐτέραν ἐπιτυγχάνεται μὲ τὴν ὀρθότητα τῆς ὄψεως. Οὕτως ἡ ψυχὴ φθάνει εἰς τὴν ἀλήθειαν τοῦ ὄντος καὶ τὴν θέαν τῶν ιδεῶν διὰ τῆς ὀρθότητος τῆς νοήσεως καὶ τοῦ λόγου, ὅπου συμπίπτει ἀπολύτως ὁ λόγος ὡς *intellectio* καὶ *adaequatio ad rem* μὲ τὸ ὄν καὶ τὴν ιδέαν.

Εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ μύθου τοῦ πλατωνικοῦ Σπηλαίου, τὴν ὁποίαν ἐπιχειρεῖ ὁ Heidegger, ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἀλήθεια κατὰ Πλάτωνα εἶναι ἀποκάλυψις (*Unverborgenheit*) τοῦ ὄντος ὡς παρουσίας εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ ὄμματος τῆς ψυχῆς θέασιν. Ἡ ἀλήθεια εἰσέτι κατ' αὐτὸν τὸν Πλάτωνα ἔχει τὸν χαρακτῆρα τοῦ ὄντος, ὡς παρουσίας εἰς τὴν ἐκδήλωσιν τοῦ Εἶναι.

Κατὰ τὸν Πλάτωνα τὸ Εἶναι καὶ τὸ ὄν ταυτίζονται ἀδιακρίτως εἰς τὸν τόπον τῶν ιδεῶν, ὅπερ κατὰ τὸν Heidegger¹ εἶναι τὸ χαρακτηριστικὸν σφάλμα τῆς προγενεστέρας αὐτοῦ φιλοσοφίας καὶ μεταφυσικῆς. Συμφώνως πρὸς τὴν ὑπαρξιακὴν φιλοσοφίαν τοῦ Heidegger ἡ πλατωνικὴ θεωρία περὶ τῆς ἀληθείας εἶναι ἀπαράδεκτος, ὡς ἐπίσης ἀπαράδεκτος εἶναι πᾶσα φιλοσοφία, ἡ ὁποία προσπαθεῖ νὰ θεμελιώσῃ τὴν ἀλήθειαν εἰς τὴν ιδέαν, τὸν λόγον, τὸ πνεῦμα ἢ τὴν ὑποκειμενικότητα ὡς πηγὴν καὶ ἀρχὴν αὐτῆς.

Ἡ ἀλήθεια κατὰ τὸν Heidegger εἶναι ἀποκάλυψις εἰς τὸν ὀρίζοντα τοῦ χρόνου, οὐχὶ βεβαίως θεωρητικῶς, ἀλλὰ πρακτικῶς, ἱστορικῶς καὶ ὑπαρξιακῶς ὡς «φωτισμός»² τῆς ὑπαρξεως ἐκ τοῦ σκότους καὶ τοῦ μηδενός, τοῦτέστι τοῦ γενικοῦ καὶ ἀορίστου Εἶναι, ὅπερ ἐν τῇ ἀφηρημένῃ γενικότητί του ὡς σύλληψις τοῦ νοῦ ὀνομάζεται ἤδη καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Hegel κενὸν καὶ ἰσοδύναμον πρὸς τὸ μηδέν. Ἡ φαινομενολογικὴ μέθοδος τοῦ Heidegger ὡς θεμελιώδης ὀντολογία (*Fundamentalontologie*) τῆς ὑπαρξεως, ὡς ἐπίσης καὶ ἡ φαινομενολογία τοῦ Edmund Husserl ὡς «πρώτη φιλοσοφία», ἐπιχειροῦν νὰ

1. Βλ. Alphonse de Waelhens, *Phénoménologie et Vérité*, Louvain-Paris 1969³, σσ. 130-133 καὶ M. Heidegger, *Platons Lehre von der Wahrheit*, Bern 1954², σ. 51.

2. Ὅπου ὁ Husserl χρησιμοποιεῖ τὴν ἔννοίαν τῆς προθετικότητος (*Intentionalität*) καὶ τὴν σύστοιχον αὐτῆς ἔννοίαν τοῦ δεδομένου (*Gegebenheit*), ὁ Heidegger ἀντιπατάσσει τὴν ἐξ ὑποκειμένου ἀποκάλυψιν (*Erschlossenheit*) καὶ τὸν φωτισμὸν (*Lichtung*). Πρβλ. M. Heidegger, *Sein und Zeit*, Tübingen 1963, § 44, σσ. 212-230.

υπερβούν συγχρόνως τὴν ἀπόλυτον λογοκρατίαν ὡς καὶ τὴν σχετικοκρατικήν ἐμπειροκρατίαν τῶν προγενεστέρων τῶν.

2. Τὸ πρόβλημα τῆς ἀληθείας εἰς τὴν νεωτέραν φιλοσοφίαν

Τὸ πρόβλημα τῆς ἀληθείας κατὰ τὴν νεωτέραν φιλοσοφίαν τῆς Δύσεως τίθεται κατὰ τρόπον διάφορον τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς φιλοσοφίας, καίτοι βασικῶς δὲν ἀφίσταται αὐτῆς, καὶ τότε εἰσέτι, ὅταν ἐκδηλοῦται ὑπὸ τινῶν φιλοσόφων ἐχθρική πρὸς αὐτὴν διάθεσις. Τὴν διαφορὰν αὐτὴν διαπιστώνει τις εὐκόλως, ἐὰν συγκρίνῃ τὴν ἀπόστασιν καὶ διαφοροποίησιν τοῦ ἀνθρώπου τῆς νεωτέρας ἐποχῆς ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος.

Ὁ Ἕλλην κατ' ἀρχὴν ἦτο θεατὴς τοῦ κόσμου. Δὲν εἶχεν ἀναπτύξει τὴν ἐσωτερικὴν αὐτο-θεωρίαν ὡς ὁ ἄνθρωπος τῆς ρωμαντικῆς ἐποχῆς καὶ τοῦ ἰδεαλισμοῦ τῆς Δύσεως. Οἱ προσωκρατικοὶ φιλόσοφοι εἶναι κοσμο-θεωροὶ καὶ κοσμολόγοι («φυσιολόγοι»). Ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος συζῇ ἁρμονικῶς μὲ τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον καὶ ἀσκεῖ ἀληθὴ μαγείαν εἰς τὸ ἐταστικὸν βλέμμα τῶν ἀρχαϊκῶν φιλοσόφων. Ἐκ τῆς στροφῆς αὐτῆς πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον δικαιολογοῦνται καὶ τὰ λαμπρὰ φιλοσοφήματα τῶν πρὸ τοῦ Σωκράτους φιλοσοφούντων περὶ τῶν ἀρχῶν καὶ αἰτιῶν τῆς συστάσεως τοῦ κόσμου.

Βεβαίως πρόοδον ἀποτελεῖ ἡ φιλοσοφία τοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ Πλάτωνος διὰ τῆς στροφῆς τῆς φιλοσοφικῆς διανοίας πρὸς τὰ ἔσω, πρὸς αὐτογνωσίαν. Ἡ διαλεκτικὴ μὲ τὴν καταφυγὴν εἰς τοὺς «λόγους» καὶ τὸ «*λόγον διδόναι καὶ δέξασθαι*» μαρτυρεῖ τὴν ἐναρξιν τῆς θεωρητικῆς φιλοσοφίας, ἡ ὁποία ὡς *speculatio* ἀναγνωρίζει τὴν αὐτοδυναμίαν τοῦ πνεύματος καὶ τῆς διανοίας, ἥτις ἀποτελεῖ τὴν ἀρχὴν καὶ ἀφετηρίαν, ἀναμφισβητήτου κύρους καὶ ἀξίας, διὰ τὴν λογικὴν ἐρμηνείαν τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Παρὰ ταῦτα ὁ Ἕλλην δὲν ἔχει ἀνακαλύψει τὸ ἐσωτερικὸν βάθος τοῦ ἐγὼ ὡς ἡ βραδύτερον ἀναφανείσα χριστιανικὴ φιλοσοφία.

Ἡ χριστιανικὴ φιλοσοφία ἐπικουρουμένη ὑπὸ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ἡ ὁποία ἦτο δεδηλωμένη ἐχθρὸς τοῦ κόσμου τούτου τῶν αἰσθησεων, ἐπιτυγχάνει τὴν ἐσωτερίκευσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀνακαλύπτει τὸ ἐγὼ. Ἡ διδασκαλία περὶ δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν τοῦ Θεοῦ, ὡς *ens creatum*, τονίζει τὸ ἀνεπανάληπτον τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως ἐπὶ τῆς γῆς μὲ τὴν προσωπικὴν εὐθύνην καὶ τὴν ἱστορικὴν τῆς σημασίαν. Τοιουτοτρόπως ἀναφαίνεται ἤδη εἰς τὸν ὀρίζοντα ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐγὼ τοῦ ἀνθρώπου ὡς πρωταρχῆς αὐτοῦ.

Τὸ ἐγὼ βεβαίως ὡς ἀσαφὲς αὐτοσυναίσθημα ἐκδηλοῦται ἤδη εἰς τοὺς Σοφιστάς. Εἰς τοὺς χριστιανοὺς φιλοσόφους ὁμως καθίσταται τὸ

ἐγὼ πλέον συνειδητὸν καὶ πλέον συγκεκριμένον πάλλον ἐκ τῆς συναισθήσεως τῆς εὐθύνης καὶ τοῦ χρέους ἔναντι τοῦ ἀποκαλυφθέντος Θεοῦ. Καὶ ἐνῶ εἰς τοὺς χριστιανοὺς φιλοσόφους ὡς εἰς τὸν ἱερὸν Αὐγουστίνον τὸ ἐγὼ ὡς ἀρχὴ τῆς γνώσεως καὶ τῆς βουλήσεως δονεῖται ἐκ τῆς συναισθήσεως τοῦ θείου, εἰς τὴν νεωτέραν ἐποχὴν τῆς γερμανικῆς ἰδεοκρατίας ἀπαλλαγὴν παντελῶς ἐκ τῆς δεσποτείας τῆς θεολογίας αὐτονομεῖται καὶ γίνεται ρυθμιστὴς τῆς φιλοσοφικῆς διανοίας καὶ τῆς ἐπιστήμης ἐν γένει.

Ἐκεῖνο ἐπίσης τὸ ὁποῖον ριζικῶς διαστέλλει τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν ἀπὸ τὴν σύγχρονον φιλοσοφικὴν διάνοιαν εἶναι ὁ ἰδιάζων χαρακτήρ καὶ ἡ νέα θέσις τοῦ διαφοροποιηθέντος πνεύματος ἔναντι τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς. Εἰς τὴν κλασσικὴν φιλοσοφίαν τῶν Ἑλλήνων νοῦς καὶ νοεῖν εἶναι μορφαὶ παθητικῆς δεκτικότητος διὰ πᾶν τὸ προσφερόμενον εἰς τὴν νόησιν. Ἡ «φρόνησις» εἰς τὸν Πλάτωνα εἶναι «πάθημα»¹ καὶ εἰς τὸν Ἀριστοτέλη ἡ εὑρεσις τῆς ἀληθείας ὑπὸ τοῦ νοῦ εἶναι ἀπλὴ ἐπαφὴ («*θιγγάνειν*»)² τοῦ ἀληθοῦς. Εἰς τὴν σύγχρονον φιλοσοφικὴν σκέψιν ἀντιθέτως ἡ νόησις εἶναι τι αὐθόρμητον. Ὁ Kant³ ὀρίζει τὸν νοῦν (Verstand) ὡς αὐτενέργειαν (Spontaneität), ἐνῶ τὴν παθητικὴν δεκτικότητα (Rezeptivität) τοποθετεῖ εἰς τὸν χῶρον τῶν αἰσθήσεων, τὴν αἰσθητικότητα (Sinnlichkeit). Αὐτενέργεια τοῦ νοῦ κατὰ τὸν Kant εἶναι ἡ δύναμις καὶ ἰκανότης τοῦ νοῦ νὰ δημιουργῇ νέας παραστάσεις.

Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν καὶ τὴν διαφορὰν μεταξὺ κλασσικῆς ἀρχαιότητος καὶ νεωτέρας φιλοσοφίας τῆς Δύσεως, ἂν συγκρίνωμεν τὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν ἔχει ἡ ἔννοια τῆς θεωρίας παρ' αὐτοῖς.

Θεωρία εἰς τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη σημαίνει τὴν θέασιν ὑπὸ τῆς νοούσης ψυχῆς τῶν εἰδῶν, τῶν αἰδίων καὶ ἀκινήτων ἀρχῶν καὶ τοῦ ὄντως ὄντος καὶ ταύτισιν μετ' αὐτοῦ. Ἡ θεωρία ἀντιθέτως εἰς τὴν νεωτέραν φιλοσοφίαν ἔχει τὸν χαρακτήρα ἐλευθέρου σχεδίου καὶ σχεδιασμοῦ τῆς σκέψεως πρὸς κατανόησιν καὶ ἐρμηνείαν τοῦ ὄντος εἰς πάντας τοὺς κλάδους τοῦ ἐπιστητοῦ, ἀλλὰ κατὰ τρόπον ὑποθετικόν, κατὰ τρόπον δηλαδὴ ὑποκείμενον εἰς τὸν κίνδυνον τῆς ἀποτυχίας καὶ τοῦ ναυαγίου. Αἱ διάφοροι θεωρίαι τῆς συγχρόνου ἐπιστήμης ὡς φέρ' εἰπεῖν τῆς Φυσικῆς καὶ τῆς Βιολογίας εἶναι ἐλεύθεροι σχεδιασμοὶ τῆς διανοίας, οἵτινες προβαλλόμενοι ὡς κατάκτησις τοῦ ὄντος καὶ ἀποκάλυψις τῆς ἀλη-

1. Πλάτ. Φαῖδ. 79d 6.

2. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσ., Θ, 10, 1051b 24.

3. Im m. K a n t, Kritik der reinen Vernunft, Hamburg 1956, σσ. 94 - 95.

θείας ἀπορρίπτονται ἐνίοτε ὑπὸ τῆς ἐπιστημονικῆς ἀποδείξεως ὡς ἀβάσιμοι ἰσχυρισμοί.

Εἰς τὴν νεωτέραν ἐποχὴν ἐπὶ πλεόν τὰ πρωτεῖα ἔχει ἡ διάνοια καὶ ὃχι ὁ νοῦς. Ὁ νοῦς εἰς τοὺς Ἑλληνας ὡς γνωστικὴ δύναμις εἶναι νόησις, ἡ ὁποία ἐνορατικῶς¹ θεᾶται τὴν οὐσίαν καὶ τὰς ἰδέας, τὸ σύνολον δηλαδὴ τῶν καθαρῶν καὶ γενικῶν ἐννοιῶν. Ἀπεναντίας ἡ διάνοια εἶναι ὁ τόπος τοῦ μαθηματικοῦ λογισμοῦ καὶ τῶν κρίσεων, δηλαδὴ τῆς Λογικῆς, ὡς διδάσκει ὁ Πλάτων. Εἰς τὴν νεωτέραν ἐποχὴν ὁμως, ὡς ἤδη ἐλέχθη, ἡ διάνοια ἀποκτᾷ ἀπόλυτον προτεραιότητα ἐναντι τοῦ νοῦ τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν θεραπείαν τῶν ἐπὶ μέρους ἐπιστημῶν.

Ἡ ἐπιστήμη πρὸς τοῦτοις εἰς τὴν σύγχρονον ἐποχὴν ὡς θεωρητικὴ καὶ θετικὴ, ὡς θεωρία καὶ τεχνικὴ, προσδίδει ἰδιαιτέραν χροιάν εἰς τὸν ἐπιστημονικὸν καὶ τεχνοκρατικὸν χαρακτῆρα τῆς ἐποχῆς μας, ὅπου ἡ θεωρία ὑλοποιεῖται εἰς τὴν πρᾶξιν ὡς ἀκριβῶς εἰς μαθηματικὸς τύπος εἰς τὴν Φυσικὴν.

Διὰ τῆς ἐπιστήμης ἐπιτυγχάνεται ἡ ἐξερεύνησις καὶ ἀποκάλυψις τῆς ἀληθείας εἰς τομέα τινὰ τοῦ ἐπιστητοῦ. Πρὸς τοῦτο ἀπαραίτητον ὄργανον εἶναι ἡ μέθοδος. Μὲ τὴν μέθοδον ἐξασφαλίζεται ἡ τελεία ἐπιστημονικὴ γνῶσις καὶ ἡ ἀκρίβεια, ἡ ὁποία εἶναι καὶ τὸ ἰδεῶδες πάσης ἐπιστήμης. Εἶναι γνωστὸν ἤδη ἀπὸ τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος ὅτι ἡ ἀκρίβεια καὶ ἡ ἀποδείξις εἶναι τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τῆς ἐπιστήμης. Εἰς τοὺς Ἑλληνας ἡ μαθηματικὴ μὲ τὸ καθαρὸν καὶ λογικὸν εἶναι τῶν ἀριθμῶν ἥτο ὑπόδειγμα τῆς αὐστηρᾶς καὶ ἀκριβοῦς ἐπιστήμης.

Ἀλλὰ τί εἶναι μέθοδος; Μέθοδος καὶ μετέρχεσθαι σημαίνει τὸν δρόμον καὶ τὸν τρόπον, τὸν ὁποῖον χαράσσει καὶ ἀκολουθεῖ τις πρὸς δασμασμὸν τοῦ ὑλικοῦ τῆς ἐπιστήμης ἀναλόγως τῆς φύσεως αὐτῆς. Ἐκαστὴ ἐπιστήμη ἐφαρμόζει ὀρισμένην μέθοδον πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς γνώσεως τοῦ ἀντικειμένου της. Ἡ μέθοδος ὁμως δὲν προσδιορίζει καὶ τὸν βαθμὸν ἀκριβείας καὶ τὴν ἀποδεικτικὴν δύναμιν τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἀποκαλυφθείσης ἀληθείας. Ἡ φύσις ἀντιθέτως τοῦ ἀντικειμένου της ἐπὶ μέρους ἐπιστήμης ἐπιτρέπει τὸν ἀνάλογον βαθμὸν ἀκριβείας καὶ ἀποδεικτικότητος τῆς γνώσεως καὶ ἀληθείας αὐτῆς. Ἡ μαθηματικὴ φέρ' εἰπεῖν ἐπιστήμη κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην ἐπιδέχεται τὸν ἀπόλυτον βαθμὸν ἀκριβείας, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἡ ἱατρικὴ ἢ ρητορικὴ. Ἡ ἠθικὴ ὁμοίως ὡς ἐπιστήμη τοῦ «ἐνδεχομένου ἄλλως ἔχειν» δὲν ἐπιτρέπει τὰ αὐστηρά κριτήρια τῆς ἐπαληθεύσεως τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης οὔτε τὴν ἀκρί-

1. Ἡ διάνοια κατὰ τὸν Πλάτωνα ἀναλύει τὰ περιεχόμενά της ἐννοιολογικῶς καὶ τὰ κρίνει, ἐνῶ ὁ νοῦς ἐργάζεται συνοπτικῶς, ἐνορατικῶς. Βλ. Πλάτ. Ἐπιστ. Ζ', 344b1 - c1 καὶ Φαῖδρ. 265d 3 κέξ.

βειαν¹ καὶ ἀπόδειξιν, διὰ τοῦτο χρησιμοποιεῖ τὰς γνώμας καὶ πεποιθήσεις τῆς πλειονότητος τῶν ἀνθρώπων, τὰ «ἐνδοξα» καὶ τὰς ὑπὸ τοῦ «σπουδαίου», δηλαδή τῆς ἠθικῆς προσωπικότητος, προσφερομένας λύσεις ἐπὶ ἐνὸς προβλήματος.

Παρὰ ταῦτα ἡ ἐπιστήμη ὡς γνώσις καὶ σύνολον μεθοδευμένης γνώσεως μὲ ἐξ ἀντικειμένου ἐξηκριβωμένην ἀλήθειαν δὲν καλύπτει πάσας τὰς βαθμίδας τοῦ ἐπιστητοῦ. Τὸ βασίλειον τῆς γνώσεως ὑπερβαίνει τὰ στεγανά ὅρια τῆς αὐστηρᾶς ἐπιστήμης καὶ ἀναζητεῖ τὴν ἀλήθειαν πέρα τῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου εἰς ἐτέρας ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς καὶ τῆς πραγματικότητος ὡς τῆς πρακτικῆς καὶ οἰκονομικῆς ζωῆς, τῆς τεχνικῆς, τῆς καλλιτεχνίας, τῆς καθημερινῆς ἐμπειρίας καὶ τῆς ἱστορίας. Ἡ μαθηματικὴ ἐπιστήμη μόνη μὲ τὴν ἀκρίβειαν καὶ τὴν λογικὴν καθαρότητα δὲν εἶναι ἱκανὴ νὰ μᾶς ἐρμηνεύσῃ ὅλα τὰ φαινόμενα τῆς ζωῆς καὶ τῆς μοίρας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ἱστορίαν του.

Ἀπόπειραι νεωτέρων φιλοσόφων ὡς τοῦ Wilhelm Dilthey καὶ τῶν λοιπῶν ὁπαδῶν τῆς φιλοσοφίας τῆς ζωῆς (Lebensphilosophie) μαρτυροῦν τὴν προσπάθειαν τοῦ ἀνθρώπου νὰ κατανοήσῃ καὶ ἐρμηνεύσῃ τὴν ζωὴν του οὐχὶ ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τοῦ αἰωνίου Εἶναι, τοῦ νοητοῦ κόσμου τῆς κλασσικῆς μεταφυσικῆς, ἀλλὰ μέσα ἀπὸ τὸ ἱστορικὸν καὶ πεπερασμένον Εἶναι του διὰ τῆς κατανοήσεως καὶ τοῦ βιώματος.

Ἡ τάσις ἐρμηνείας τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἀνθρώπου μέσα ἀπὸ τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα ἐνίσχυσε τὴν ἄποψιν ὅτι ἡ ἀλήθεια εἶναι ἀρρήκτως συνδεδεμένη μὲ τὸν χρόνον καὶ ὅτι ἐκδηλοῦται ἐν τῷ χρόνῳ καὶ τῇ ἱστορίᾳ. Ἡδὴ κατὰ τὸν Hegel, τὸ ἱστορικὸν γίνεσθαι θεωρεῖται ὡς ἀποξένωσις τοῦ πνεύματος μέσα εἰς τὸν χρόνον. Τὸν χρονικὸν χαρακτῆρα τῆς ἀληθείας ὡς ἀποκαλύψεως ἐν τῇ χρονικότητι καὶ ἱστορικότητι καὶ δὴ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι τονίζει κατ' ἐξοχὴν ὁ M. Heidegger.

Τὸ πρόβλημα τῆς ἀληθείας ἐν σχέσει πρὸς τὸν ἄνθρωπον ἐξετάζει πρὸ τοῦ M. Heidegger ὁ Edmund Husserl. Ἡ ἀλήθεια κατὰ τὸν Husserl ἀνευρίσκεται διὰ τῆς μεθόδου τῆς ἀναγωγῆς, δηλαδή διὰ τῆς μεθόδου τῆς θέσεως ἐν τῷ εἰσαγωγικῷ (Einklammerung) ὅλων τῶν ἐμπειρικῶν στοιχείων, ὅποτε εἶναι ἐφικτὴ ἡ θέσις τῆς οὐσίας (Wesenscha), καὶ διὰ τῆς προθετικότητος τοῦ νοῦ πρὸς τὸ νοούμενον δεδομένον, τὸ ὁποῖον ὡς φαινόμενον ἵσταται ἔναντι τοῦ ἐγῶ. Τὸ προφανές (Evidenz) τῆς ἀληθείας τώρα εἰς τὸν Husserl νοεῖται ὡς ἐκπλήρωσις καὶ ἀπόρροια τοῦ διὰ τῆς προθετικότητος νοηθέντος δεδομένου ὑπὸ τοῦ ἐγῶ καὶ τοῦ καθαροῦ συνειδέναι.

Ὁ Heidegger διακρίνει τὴν ἀλήθειαν τῶν πραγμάτων (Sachwahrheit)

1. Ἀριστ. Ἠθικ. Νικ. Α, 7, 1098a 26-29.

ἀπὸ τὴν ἀλήθειαν τῶν προτάσεων (Satzwahrheit), φέρων δὲ ὡς παράδειγμα τῶν ἀνωτέρω τὴν περίπτωσιν τοῦ γνησίου καὶ νόθου χρυσοῦ ¹ λέγει ὅτι ὁ νόθος χρυσὸς δὲν εἶναι πραγματικός, ἀλλὰ φαίνεται οὕτως. Ἔχει μόνον τὸ «φ α ἰ ν ε σ θ α ι» τοῦ χρυσοῦ, ἀλλὰ εἶναι μὴ πραγματικός, διότι ὁ γνήσιος χρυσὸς εἶναι μόνον ὁ πραγματικός. Ὁ γνήσιος χρυσὸς ὑφίσταται πράγματι ὡς ὁ νόθος, ἀλλὰ εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν ὁ γνήσιος χρυσὸς εἶναι ὅ,τι λέγομεν κυρίως χρυσόν, δηλαδὴ ἐδῶ «τὸ πρᾶγμα συμφωνεῖ» ². «Οὕτω», λέγει, «ἀ π ὀ φ α ν σ ῖς τις εἶναι ἀληθής, ὅταν ἐκείνο τὸ ὁποῖον ἐννοεῖ καὶ λέγει συμφωνῇ μὲ τὸ πρᾶγμα, περὶ τοῦ ὁποίου ἀποφαίνεται. Ἐδῶ ἐπίσης λέγομεν σ υ μ φ ω ν ε ῖ. Τώρα ὅμως δὲν συμφωνεῖ τὸ πρᾶγμα, ἀλλὰ ἡ πρότασις» ³. Τὸ ἀληθὲς συνεπῶς εἴτε ὡς πρᾶγμα εἴτε ὡς γλωσσικὴ ἐκφρασις (πρότασις) νοεῖται ὑπὸ τοῦ Heidegger ὡς τὸ «συμφωνοῦν», διότι ἀληθὲς καὶ ἀλήθεια «σημαίνουν ἐδῶ συμφωνίαν (Stimmen) καὶ δὴ καὶ ἐν τῇ διπλῇ ἐννοίᾳ : α') ὡς ὁμοφωνία τοῦ πράγματος μετὰ τοῦ περὶ αὐτοῦ δοξασθέντος καὶ β') ὡς συμφωνία τοῦ ἐκ τῆς ἀποφάνσεως ἐννοηθέντος πρὸς τὸ πρᾶγμα» ⁴. Ἡ ἀλήθεια τῶν πραγμάτων εἶναι δυνατὴ ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς «adaequatio rei ad intellectum». Ὁ ἀνωτέρω ὁρισμὸς δὲν εὐθυγραμμίζεται πρὸς τὴν ἀντίληψιν τοῦ Kant περὶ «ὑποκειμενικότητος», κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ ἀντικείμενον τοῦ συνειδέναι συμμορφοῦται πρὸς τὸ «ὑποκείμενον», ἀλλὰ περισσότερο πρὸς τὴν χριστιανικὴν θεολογικὴν πίστιν, καθ' ἣν τὰ πράγματα ὡς «ens creatum» τοῦ «intellectus divinus» συμφωνοῦν πρὸς αὐτόν, ἐπομένως ἡ ἀλήθεια ὡς adaequatio rei (creandae) ad intellectum (divinum) ἐγγυᾶται τὴν ἀλήθειαν ὡς adaequatio intellectus (humani) ad rem (creatum), ὡς συμφωνία τοῦ νοῦ ὡς δημιουργήματος πρὸς τὸν Δημιουργὸν καὶ τὴν τάξιν τῆς δημιουργίας ⁵.

Κατὰ τὰ ἀνωτέρω λοιπὸν ἀλήθεια τῶν πραγμάτων εἶναι ἀφ' ἐνὸς μὲν ἡ ὀρθότης τῆς ἀποφάνσεως περὶ τοῦ πράγματος καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ ὁμοφωνία τοῦ τελευταίου μὲ τὴν λογικὴν ἐννοίαν, ἡ ὁποία ἐκφράζει τὴν οὐσίαν του. Ἀντιθέτως τὸ μὴ ἀληθὲς τῆς γλωσσικῆς ἐκφράσεως θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ Heidegger ὡς μὴ συμφωνία τῆς ἀποφάνσεως μὲ τὸ πρᾶγμα. Τὸ μὴ ἀληθὲς πάλιν τοῦ πράγματος εἶναι τὸ νόθον αὐτοῦ, ὅπερ σημαίνει τὴν μὴ συμφωνίαν τοῦ ὄντος μὲ τὴν οὐσίαν (Wesen) αὐτοῦ ⁶.

1. M. Heidegger, Vom Wesen der Wahrheit, Frankfurt 1961⁴, σ. 7.

2. Αὐτόθι.

3. Αὐτόθι.

4. Αὐτόθι.

5. Αὐτόθι, σ. 8.

6. Αὐτόθι, σ. 9.

3. Ἀλήθεια καὶ γλῶσσα

Ὑπάρχει οὐσιαστικὴ σχέσις μεταξὺ ἀληθοῦς εἶναι καὶ ἀληθοῦς λόγου, μεταξὺ ἀληθοῦς γνώσεως καὶ ἀληθοῦς ἐκφράσεως. Ἡ ἀληθὴς κατανόησις τοῦ ὄντος συνδέεται ἀρρήκτως μὲ τὴν ἀλήθειαν τῆς ἐκφράσεως. Τοῦτο ἐγνώριζον σαφῶς οἱ Ἕλληνες καὶ διὰ τοῦτο προσεπάθουν διὰ τοῦ λόγου νὰ ἐκφράσουν τὴν ἀλήθειαν καὶ τότε εἰσέτι, ὅτε ἀκριβῶς ἐπεδίωκον νὰ τὴν ἀποκρῦψουν. Ὁ λόγος, ὁ «μὲ γ α ς δ υ ν ά σ τ η ς» εἰς χεῖρας τῶν Σοφιστῶν καὶ τῶν ρητόρων, διὰ τῆς ἀπάτης καὶ τῆς πειθοῦς ἔτεινε νὰ διαστρεβλώσῃ τὴν ἀλήθειαν, διὰ τοῦτο ἔρχονται ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Πλάτων μὲ τὸν διάλογον νὰ ἀσκήσουν τὴν ψυχὴν τοῦ ἀδαοῦς συνομιλητοῦ τῶν μὲ τὸν ἐσωτερικὸν λόγον, ὁ ὁποῖος διαρθρώνει διαλεκτικῶς τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων καὶ ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἀλήθειαν. Μὲ τὴν ἐρώτησιν ὡς ἀπορίαν καὶ φιλοσοφικὸν θαυμασμόν, ὁ ὁποῖος παρορμᾷ τὴν ψυχὴν εἰς τὴν ζήτησιν, τουτέστι τὴν ἀνίχνευσιν τῆς ἀληθείας, καὶ τὴν ἀπάντησιν ὡς «ἀ π ό φ α ν σ ι ν» εἰς τὴν ἐρώτησιν, ἀναπτύσσεται ἡ διαλεκτικὴ τοῦ Πλάτωνος.

Τὴν ἀντινομίαν ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ἄμεσον σχέσιν μεταξὺ γραπτοῦ λόγου καὶ προφορικοῦ, μεταξὺ προφορικοῦ λόγου καὶ ἐνδιαθέτου, μεταξὺ δηλαδὴ ἐκφράσεως καὶ διανοίας, συνειδητοποιεῖ κυρίως ὁ Πλάτων. Εἰς τὴν Ζ' ἐπιστολὴν τοῦ ἀπαριθμεῖ τὰς βαθμίδας ἀπὸ τοῦ ὀ ν ό μ α τ ο ς μέχρι τῆς ἐξαίφνης θεάσεως αὐτῆς τῆς οὐσίας, τῆς ιδέας. Εἰς τοὺς διαλόγους τοῦ «Κρατύλος», «Θεαίτητος» καὶ «Σοφιστής» ἐξετάζει τὰς γλωσσικὰς θεωρίας τῶν προγενεστέρων καὶ συγχρόνων αὐτοῦ φιλοσόφων, ὡς ἐπίσης τὰ σχετικὰ προβλήματα τῆς φιλοσοφίας τῆς γλώσσης, ὡς τὰς σχέσεις μεταξὺ γλώσσης καὶ γνώσεως, ἐκφράσεως καὶ νοήματος.

Ἦδη πρὸ τοῦ Πλάτωνος οἱ Προσωκρατικοὶ καὶ εἰδικώτερον οἱ Σοφισταὶ ¹ ἀσχολοῦνται μὲ τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως μεταξὺ λέξεων καὶ νοημάτων. Τότε τίθεται καὶ τὸ ἐρώτημα περὶ τῆς ὀ ν ο μ α τ ο θ ε σ ί α ς, ἐὰν δηλαδὴ τὰ ὀνόματα εἶναι φύσει ἢ νόμῳ καὶ ἔθει. Ὁ Κρατύλος, ὁ μαθητὴς τοῦ Ἡρακλείτου, ὡς ὁ Πυθαγόρας ἐπίστευεν ὅτι τὰ ὀνόματα εἶναι φύσει συνδεδεμένα μὲ τὰ πράγματα. Ἀντιθέτως κατὰ τὸν Δημόκριτον ², τὸν Παρμενίδην ³, τὸν Ἀντισθένη, τὸν Πρωταγόραν ⁴, τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὸν Ἐπίκουρον τὰ ὀνόματα εἶναι θέσει καὶ τύχῃ. Τὸ ὄνομα εἶναι σύμβολον συνθηκῇ τεθὲν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων. Ὁ Πλάτων, ὅστις γνωρίζει καλῶς τὴν ἀντίθεσιν τῶν δύο αὐτῶν θεωριῶν, εἰς τὸ τέλος τοῦ

1. Bl. Felix Heinimann, *Nomos und Physis*, Basel 1965², σσ. 42 - 109.

2. Diels-Kranz ⁸, Δημόκρ. 68B 142, II 170, 5 κέξ.

3. Diels-Kranz ⁸, Παρμεν. 28B 8, I 238, 38 κέξ. Πλάτ. Θεαίτ. 180e 1.

4. Diels-Kranz ⁸, Πρωταγ. 80A 24 - 26, II 261 - 262, 12 κέξ.

διαλόγου του «Κρατύλος» δὲν δίδει οὐδεμίαν ὀριστικὴν ἀπάντησιν εἰς τὸ θέμα αὐτό, τοῦναντίον δὲ προσπαθεῖ νὰ ὑπερβῇ τὴν ἀντίθεσιν διὰ τῆς ὑπεράνω καὶ πέρα τῆς γλώσσης γνώσεως τῆς οὐσίας τῶν πραγμάτων.

Ἡ περὶ γλώσσης θεωρία τοῦ Ἀριστοτέλους ἀντιτίθεται βασικῶς πρὸς τὴν ἄποψιν τοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ Πλάτωνος, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν τὸ ὄνομα εἶναι σ η μ ε ῖ ο ν καὶ «*διδασκαλικὸν ὄργανον καὶ διακριτικόν*»¹ τῆς οὐσίας τῶν πραγμάτων. Ὁ λόγος κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ὡς «*φωνὴ σημαντικὴ*»² ἐκφράζει σημασίας, ἀποκαλύπτει νοήματα μέσφ τῶν γλωσσικῶν ἐκφράσεων. Ἐπομένως, ὡς καὶ κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Ἑρμογένους τοῦ πλατωνικοῦ διαλόγου «Κρατύλος», εἶναι «*κ α τ ἂ σ υ ν θ ῆ κ η ν*»³ καὶ ἔ θ ε ι. Εἶναι ἐκδήλωσις ἐνὸς σιωπηροῦ συμβολαίου μιᾶς ὠρισμένης κοινωνίας ἀνθρώπων διὰ τὴν μεταξύ τῶν συνεννόησιν.

Εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἀριστοτέλους ἐπιχειρεῖται ἡ σύζευξις τῆς παλαιᾶς ἔριδος περὶ φύσει καὶ θέσει, ἡ ὁποία κατὰ κύριον λόγον ἐκαλλιεργήθη εἰς τοὺς κόλπους τῶν Σοφιστῶν οὐχὶ μόνον διὰ τὸ πρόβλημα τῆς γλώσσης, ἀλλὰ καὶ δι' ἄλλα πολλά, ὡς τὰ περὶ κράτους, νόμου καὶ δικαίου.

Εἰς τὸν Ἀριστοτέλη τὸ συμβατικὸν τῆς γλώσσης ὡς θέσει, δὲν ἀποτελεῖ, ὡς καὶ εἰς ἐτέρας ἐκδηλώσεις τοῦ πνεύματος τοῦ ἀνθρώπου, κατ' ἀνάγκην ἀντίθεσιν πρὸς τὸ φύσει, ὅπως ἀκριβῶς ἡ «μίμησις» εἰς τὴν τέχνην δὲν εἶναι ὑποδεστέρα αὐτῆς ταύτης τῆς φύσεως. Οὕτω διὰ τῆς ἀποδοχῆς τοῦ θέσει, ὡς ἀλλαχοῦ καὶ τῆς μιμήσεως ἐπιτυγχάνει τὴν συμφιλίωσιν τῆς φύσεως μὲ τὸ πνεῦμα, τῆς φύσεως μὲ τὰ ἐπιτεύγματα τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, δηλαδὴ τὸν πολιτισμόν, τὰ ὅποια κατὰ βάθος ἔχουν κοινὴν ἀρχήν. Οὕτω τὸ *κ α τ ἂ σ υ ν θ ῆ κ η ν* τοῦ Ἀριστοτέλους σημαίνει οὐσιαστικῶς τὴν ἄμεσον σχέσιν καὶ ἀναταπόκρισιν μεταξύ ψυχῆς καὶ κόσμου.

Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ὡσαύτως ὁ γραπτὸς λόγος εἶναι σύμβολον⁴ τοῦ προφορικοῦ λόγου, ὡς ὁ προφορικὸς τοῦ νοήματος. Τὸ νόημα ἐν συνεχείᾳ εἶναι εἰκὼν καὶ σύμβολον τοῦ ὄντος, τοῦ πράγματος. Συνεπῶς ἡ γλῶσσα κατ' αὐτὸν εἶναι μία προσέγγισις τοῦ Εἶναι καὶ ἀντιπροσωπευτικὸν σύμβολον τοῦ νοήματος. Ὁ λόγος ὡς γλωσσικὴ ἐκφρασις, ὡς λόγος ἀποφαντικός, ἐκφράζει λογικὰς σχέσεις καὶ ἀντικατοπτρίζει μέσφ τῶν προτάσεων τὰς ἐνεργείας τοῦ νοῦ.

Ὁ Ἀριστοτέλης καίτοι δίδει προτεραιότητα εἰς τὴν σημασίαν⁵ καὶ

1. Πλάτ. Κρατύλ. 388b 13 - c 1. Ἀριστ. Περὶ Ἑρμην. 4, 16b 33 - 17a 4.

2. Ἀριστ. Περὶ Ἑρμην. 4, 16b 26.

3. Ἀριστ. Περὶ Ἑρμην. 2, 16a 26 - 27.

4. Ἀριστ. Περὶ Ἑρμην. 1, 16a 3 - 18.

5. Ἀριστ. Ἀναλυτ. Ὑστερα Ι, 10, 76b 24 - 25.

ὄχι τὴν ἔκφρασιν, ὥς ὁ Πλάτων¹ ἀντιλαμβάνεται τὸν ρόλον τῆς διανοίας ὡς ἐσωτερικὸν διάλογον τῆς ψυχῆς.

Ἄλλη οὐσιώδης ὁμοιότης εἰς τὴν περὶ γλώσσης θεωρίαν τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι ἡ ἐξῆς: κατὰ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλην ἡ οὐσία τῆς γλώσσης ἔγκειται εἰς ὅλην τὴν πρότασιν καὶ ὄχι εἰς τὰς λέξεις, ὀνόματα. Ἡ ἀλήθεια καὶ τὸ ψεῦδος εὐρίσκονται εἰς τὴν πρότασιν καὶ ὄχι εἰς τὰ ὀνόματα².

Ἡ γλῶσσα εἶναι ἀφ' ἐνὸς μὲν τὸ μέσον μεταξὺ ψυχῆς καὶ κόσμου, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸ μέσον μεταξὺ συνειδήσεως καὶ εἶναι. Ἡ γλῶσσα ὡς σημεῖον καὶ λέξις παραπέμπει εἰς τι ἄλλο, εἰς τὸ νόημα, τὸ ὁποῖον ἐκφράζει. Ὡς σύμβολον, ὡς συμβολὴ δηλαδὴ ἐνὸς ἐξωτερικοῦ ἤχου καὶ ἐνὸς πνευματικοῦ περιεχομένου, ἔχει δεικτικὸν καὶ παραπεμπτικὸν χαρακτήρα. Ὁ λόγος ὡς ἀπόφανσις ἔχει τὴν ἰκανότητα νὰ δεικνύῃ εἰς τὰ μέλη μιᾶς γλωσσικῆς κοινότητος τὴν ἀποκαλυπτομένην ἀλήθειαν, διότι ἔχει ὡς ἔργον τὴν ἀνακοίνωσιν, δηλαδὴ τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ ὄντος πρὸς κατανόησιν.

Βεβαίως ἡ γλῶσσα ἐξαναγκάζει τὴν διάνοιαν νὰ ὑποτάσσῃται εἰς τὴν ὕλην καὶ τὸν κόσμον τῶν αἰσθητῶν μορφῶν τῆς καθημερινῆς ἐμπειρίας τοῦ ἀνθρώπου, παρὰ ταῦτα ὅμως, καίτοι δανεῖζεται τὸ ὕλικόν αὐτῆς ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ὁ ὁποῖος μᾶς περιβάλλει, εἶναι δεκτικὴ ἀπάντων τῶν διὰ τοῦ λόγου ἐκφράσεων τοῦ πνεύματος εἴτε αὐταὶ εἶναι φιλοσοφία, ποίησις, θρησκεία εἴτε μῦθος. Πολὺ προσφυνῶς λέγει ὁ Ernst Cassirer ὅτι ἡ γλῶσσα, ἡ τέχνη, ἡ θρησκεία καὶ ὁ μῦθος εἶναι σύμβολα³. Εἶναι μορφαὶ ἀντιπροσωπευτικαὶ τοῦ πνεύματος, παραστάσεις καὶ μορφοποιήσεις τοῦ πνευματικοῦ διὰ τοῦ αἰσθητοῦ.

Ἡ γλῶσσα κατ' ἀναπόφευκτον τρόπον ἐκφράζει ὅλην τὴν πείραν καὶ τὸ ἀπόσταγμα τοῦ πνεύματος, ἀτομικοῦ καὶ γενικοῦ, ὑποκειμενικοῦ καὶ ἀντικειμενικοῦ. Πάντα τὰ γραπτὰ μνημεῖα τοῦ λόγου ἔμμετρα καὶ περὶ εἶναι καρποὶ τοῦ πνεύματος τῶν λαῶν τῶν εἰς μίαν δεδομένην ἱστορικὴν στιγμήν. Ἀποκαλύπτουν τὴν ἀλήθειαν, τὴν ὁποίαν ἀνεξήτησεν ὁ ἱστορικὸς μόχθος τῆς ἐποχῆς, ἡ ὁποία τὰ ἐδημιούργησεν. Ἡ φιλοσοφία τῶν περισσοτέρων Προσωκρατικῶν εἶναι ποίησις μεταφυσικῆς νοσταλγίας. Πολὺ ὀρθῶς λέγει ὁ Hegel⁴ ὅτι γλῶσσα εἶναι ἡ παρουσία τοῦ πνεύματος, διότι θραύουσα αὕτη τὴν σιωπὴν τοῦ κόσμου πραγματοποιεῖ τὸ ἰδεατὸν

1. Πλάτ. Θεαίτ. 189e. Σοφιστ. 263e. Φίληβ. 38c - e.

2. Ἀριστ. Περί Ἑρμην. 1, 16a 3 - 18.

3. Βλ. Ernst Cassirer, Philosophie der symbolischen Formen, Darmstadt 1964, τ. I, σσ. 131 κέξ.

4. G. W. Fr. Hegel, Phänomenologie des Geistes, Hamburg 1952, σ. 458.

τοῦ πνεύματος καὶ τὸ πνεῦμα διὰ τῆς γλώσσης κατανοεῖ τὸ ἕτερον πνεῦμα.

Ἡ γλῶσσα ὡς ὀργανωμένον σύνολον καὶ ἐπίτευγμα ἑνὸς λαοῦ, γίνεται φορεὺς ὑψηλοῦ πολιτισμοῦ. Δημιουργεῖ νέον ρυθμὸν ζωῆς τοῦ πνεύματος καὶ νέαν πολιτιστικὴν τάξιν. Ἄνευ δισταγμῶν δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι ἡ γλῶσσα δὲν συνθέτει μόνον τὸ ἐπίπεδον τοῦ πολιτισμοῦ ἐποχῆς τινος καὶ ἔθνους, ἀλλ' ἐπὶ πλέον συνδέει τὸ παρελθὸν μὲ τὸ παρὸν καὶ προδιαγράφει τὸ μέλλον ἐμπλουτιζομένη ἐκ τῆς πείρας τοῦ παρελθόντος.

Ἐκάστη γλῶσσα καὶ γλωσσικὴ κοινότης παρουσιάζει ὀρισμένον βαθμὸν πολιτισμοῦ καὶ ἰδίαν περὶ κόσμου ἀντίληψιν. Ὁ Wilhelm von Humboldt, συστηματικὸς ἐρευνητὴς τῆς γλώσσης κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν, λέγει ὅτι ἐκάστη γλῶσσα διαγράφει ἕνα κύκλον πέριξ τοῦ λαοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκει, ἐκ τοῦ ὁποῖου εἶναι δυνατόν νὰ ἐξέλθῃ ὁ λαὸς οὗτος τότε μόνον, ὅταν εἰσέλθῃ εἰς τὸν κύκλον ἐτέρας τινὸς γλώσσης.

Ἡ κλασσικὴ ρῆσις τοῦ Παρμενίδου «... τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»¹ ἀποτελεῖ τὴν βασικὴν ἀφετηρίαν τῆς εὐρωπαϊκῆς φιλοσοφίας εἰς τὸ ζωτικὸν πρόβλημα τῆς ἀληθείας. Αὐτὴ ἡ φιλοσοφία τοῦ Kant ἐπιχειρεῖ ἀκριβῶς νὰ ἐμβαθύνῃ καὶ νὰ καταδείξῃ εἰς ὅλον τῆς τὸ πλάτος τὴν ἀνωτέρω γνώμην τοῦ ἐλεάτου φιλοσόφου. Ἐὰν τώρα εἰς τὴν θέσιν «νοεῖν» τοποθετήσωμεν τὸ «ἀποφαίνεσθαι» — τὸ «ἀποφαίνεσθαι» ἐξ ἄλλου ἀποτελεῖ ἐκδήλωσιν τοῦ «νοεῖν», ὅπερ καὶ προϋποθέτει —, τότε θὰ διαπιστώσωμεν τὴν σχέσιν τῶν *modi significandi* πρὸς τοὺς *modi essendi*.

Ὁ Ἀριστοτέλης ἀναγνωρίζει ὡς ἔργον καὶ σκοπὸν τῆς φιλοσοφίας τὴν ζήτησιν τοῦ ὄντος καὶ τῆς ἀληθείας. Ἡ φιλοσοφία κατ' αὐτὸν ὡς «ἐπιστήμη, ἥ θεωρεῖ τὸ ὄν ἢ ὄν» εἶναι «ἐπιστήμη τις τῆς ἀληθείας»². Τοὺς πρὸ αὐτοῦ φιλοσοφήσαντας, κατὰ τὴν γνώμην αὐτοῦ, «αὐτὸ τὸ πρᾶγμα ὡδοποιήσεν αὐτοῖς καὶ συνηγάγασε ζητεῖν»³. Οὗτοι ἐπεδίωξαν νὰ ἀνεύρουν τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων καὶ τὴν ἀλήθειαν, διότι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην εἶναι πρωταρχικῆς σημασίας αἴτημα καὶ σκοπὸς τὸ φιλοσοφεῖν «περὶ τῆς ἀληθείας»⁴ καὶ τὸ ἀποφαίνεσθαι⁵ περὶ αὐτῆς.

Ἡ περὶ ἀληθείας θεωρία τοῦ Ἀριστοτέλους ὡς «ὁμοιώσεως» (*adaequatio*) ἐπικρατεῖ εἰς τὴν μετέπειτα ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας ὡς εἰς

1. Diels - Kranz⁸, Παρμεν. 28 B 3, I 231, 22.

2. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσ. Α, 1, 993b 20.

3. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσ. Α, 3, 984a 18 κέξ.

4. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσ. Α, 3, 983b 2 καὶ 988a 20.

5. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσ. Α, 1, 993b 17.

τὸν Θωμᾶν Ἀκρινάτην¹, Καρτέσιον², Kant³ καὶ τοὺς Νεοκαντιανοὺς μέχρι καὶ αὐτοῦ τοῦ Hegel⁴. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τοὺς λοιποὺς φιλοσόφους τῆς κλασσικῆς μεταφυσικῆς, ὁ τόπος τῆς ἀληθείας εἶναι ἡ κρίσις καὶ κατ' ἐπέκτασιν τὸ «ἀποφαίνεσθαι».

Ὁ Franz Brentano τὴν ἔννοιαν τῆς ἀληθοῦς κρίσεως ἐναρμονίζει μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ προφανοῦς (Evidenz). ἔχων ὡς βάσιν καὶ ἀφετηρίαν τὴν ἐμπειρικὴν ἀποδεικτικὴν ἐνάργειαν, δηλαδὴ τὸ προφανές, προχωρεῖ πρὸς τὰς a priori γνώσεις, αἱ ὁποῖαι δὲν εἶναι, ὡς εἰς τὸν μαθητὴν τοῦ Husserl, γνώσεις οὐσίας.

Ὁ Husserl ἀντιθέτως, ἐπιχειρῶν αὐστηράν θεμελίωσιν τῆς φιλοσοφίας καὶ δὴ καὶ τῆς Λογικῆς ὡς ἀκριβοῦς ἐπιστήμης, προσπαθεῖ νὰ ἀπαλλάξῃ τὴν Λογικὴν ἀπὸ τὰς ψυχολογικὰς προκαταλήψεις καὶ ψυχολογοκρατικὰς τάσεις τῆς ἐποχῆς του. Ἡ Λογικὴ κατ' αὐτὸν δὲν ἔχει οὐδεμίαν σχέσιν μὲ τὰ φαινόμενα τῶν ψυχικῶν ἐνεργειῶν, ἀλλὰ μὲ τὰ ἰδεατὰ περιεχόμενα τῶν σημασιῶν (νοημάτων). Ὁ Husserl ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Franz Brentano πιστεύει εἰς τὴν ὑπαρξιν γενικῶν οὐσιῶν ὡς αἱ πλατωνικαὶ ἰδέαι. Κατὰ τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ πᾶσα a priori γνώσις εἶναι γνώσις οὐσίας. Διὰ τῆς «ἐποχῆς» (Epoche) καὶ τῆς φαινομενολογικῆς μεθόδου τῆς θέσεως ἐν τὸς εἰσαγωγικῶν (Einklammerungsmethode) τῆς ἀτομικῆς ὑποστάσεως τοῦ σπουδαζομένου ἀντικειμένου ἀγόμεθα εἰς τὴν εἰδολογικὴν γνῶσιν, τὴν γνῶσιν τῆς οὐσίας. Διὰ τῆς προμνησθείσης μεθόδου ἐπιτυγχάνεται ἀφ' ἐνός μὲν ἡ διὰ τῶν νοημάτων κατάργησις τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου («gedankliche Weltvernichtung»), ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ἀναγωγή εἰς τὸ ὑπερβατικὸν καὶ κεκαθαρμένον συνειδέναι, τὸ συνειδέναι τῶν καθαρῶν ἀναφορῶν καὶ σχέσεων τοῦ ἐγὼ πρὸς τὸ ἐκάστοτε φαινόμενον-νόημα, ὅπερ ὡς δεδομένον προσφέρεται εἰς αὐτό.

Εἰς τὰς περὶ γλώσσης μελέτας τοῦ Ὁ Husserl στηρίζεται εἰς τὴν φαινομενολογίαν τοῦ φαινομενολογικοῦ καὶ ὑπερβατικοῦ νοεῖν. Ἡ γλῶσσα κατ' αὐτὸν εἶναι θέμα κατ' ἐξοχὴν θεωρητικὸν τῆς νοήσεως. Ἀνήκει εἰς τὸ ὑπερβατικὸν ἐγὼ, ὅπερ δι' αὐτῆς ἐξωτερικεύεται καὶ ἐκδηλοῦται. Ἡ γλῶσσα πρὸς τούτοις εἶναι τὸ μέσον καὶ ὁ τόπος, ἔνθα συμβάλλουν τὸ ὑποκειμενικὸν καὶ ἀντικειμενικὸν στοιχεῖον τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως. Εἶναι δηλαδὴ γλῶσσα ἡ ἐνότης νοήσεως καὶ ἐκφράσεως, ὅπου κυριαρχεῖ ὁ λό-

1. Quaestiones disputatae de veritate, I, 1c: «...quod veritas est adaequatio rei et intellectus».

2. Regulae ad directionem ingenii, Reg. VIII, Opp. X, 396: «veritatem proprie vel falsitatem non nisi in solo intellectu esse posse».

3. Imm. Kant, Kritik der reinen Vernunft, Hamburg 1956, σ. 100.

4. G. W. Fr. Hegel, Philosophische Propädeutik, ἔκδοσις H. Glockner, τ. 3, Stuttgart 1961, σ. 148.

γος, διότι τὸ νοεῖν ὡς ἐνέργεια καθορίζει καὶ καθιστᾷ δυνατὴν τὴν ἐνέργειαν τῆς γλώσσης.

Ἡ γλῶσσα γενικῶς ἐξετάζεται ὑπὸ τοῦ Husserl ὡς σημεῖον (Zeichen), ἔννοια (Begriff), ἔκφρασις (Ausdruck) καὶ σημασία (Bedeutung). Κατὰ τὴν διδασκαλίαν λοιπὸν αὐτοῦ ἡ γλῶσσα ὡς ἔκφρασις εἶναι σημεῖον ἀναφερόμενον εἰς ὠρισμένην σημασίαν. Ἡ γλῶσσα συνεπῶς εἶναι ἡ λογικὴ γινώσκουσα προθετικότης (Intentionalität) τοῦ υπερβατικοῦ ἐγώ. Ἡ γλῶσσα ἀκριβῶς εἶναι ἡ κάθοδος καὶ ἐκδήλωσις τοῦ ὑπερβατικοῦ¹.

Ὁ Μ. Heidegger συνεχιστὴς τῆς φαινομενολογικῆς μεθόδου τοῦ Husserl, ἀλλὰ πόρρω ἀπέχων τῆς ὑπερβατικῆς φαινομενολογίας ἐκείνου, διὰ τοῦ φαινομένου τῆς ἐγκοσμιότητος (In-der-Welt-sein) ἐπιχειρεῖ νὰ ἀποσπάσῃ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀληθείας ἐκ τῆς σφαίρας τῆς κρίσεως καὶ τῆς διανοίας καὶ νὰ τὴν ἐντάξῃ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ὑπάρξεως. Τὸ πρόβλημα τῆς ἀληθείας τίθεται τώρα εἰς τὸν Heidegger ὡς σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς αὐτήν, ἣτις δὲν ἔχει τὴν θέσιν της εἰς τὴν διάνοιαν, ἀλλὰ ἀποκαλύπτεται εἰς τὸν ἄνθρωπον διὰ τοῦ φωτισμοῦ (Lichtung) τῆς ὑπάρξεως.

Κατὰ τὸν Heidegger ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ γνῶσις τῆς ἀληθείας διατρέχει ἐν <προ-κατηγορηματικῷ> στάδιον. Ἐνθ' ὁμοίαν κατὰ τὴν ἀντιληψιν τῆς παραδόσεως ἡ ἀλήθεια ἀποκαλύπτεται εἰς τὴν κρίσιν καὶ ἐκφράζεται ἐν τῷ λόγῳ διὰ τοῦ κατηγορήματος τῆς προτάσεως, ὃ Heidegger, ὅστις ἐν προκειμένῳ ἀσπάζεται πραγματιστικὰς θεωρίας, ὡς ἐπίσης ὁ Bergson πιστεύει πρωτίστως εἰς τὸν homo faber, τὸν ὁποῖον προτάσσει τοῦ homo sapiens. Ὁ ἄνθρωπος ὡς παρουσία (Dasein)², κατ' αὐτόν, ἐμπλεκόμενος εἰς τὸν κόσμον τῶν σκοπῶν καὶ φροντίδων διὰ τοῦ χειρισμοῦ τῶν ἐργαλείων, μὲ τὰ ὁποῖα ἀσχολεῖται, ἀνοίγει διὰ τὴν ὑπάρξιν του τὸν κόσμον, μέσα εἰς τὸν ὁποῖον ἀποκαλύπτεται τὸ ὄν καὶ ἡ ἀλήθεια, χωρὶς νὰ καταφεύγῃ εἰς τὸν λόγον ἢ νὰ ἐκφέρῃ κρίσεις ὑπὸ μορφὴν κατηγορηματικῶν προτάσεων. Ἡ ἀλήθεια ὑπὸ τὴν ἄοψιν αὐτὴν δὲν εἶναι ὄντολογικὴ ἢ λογικὴ, ἀλλὰ ὄντικῃ. Ἡ ἐγκοσμιότης, μέσα εἰς τὴν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος ὡς παρουσία ἐξελίσσεται εἰς ὑπάρξιν, νοεῖται ὑπὸ τοῦ Heidegger ὡς συνειδέσθαι ἐν σχέσει πρὸς τὸ ὄν, τὸ ὁποῖον οἰκιοποιεῖται καὶ κατανοεῖ. Τὸ ὄν ὅμως καὶ ἡ ἀλήθεια εἶναι τι ἀνοικτὸν

1. Βλ. Edmund Husserl, *Logische Untersuchungen*, τ. 2, τμ. I, κεφ. 1, «Ausdruck und Bedeutung». Ὁμοίως βλ. Heinz Hülsmann, *Zur Theorie der Sprache bei Edmund Husserl*, München 1964, σσ. 20 - 27.

2. M. Heidegger, *Sein und Zeit*, σ. 226: «Wahrheit „gibt es“ nur, sofern und solange Dasein ist».

καὶ οὐχὶ ἀνεφωγμένον, δύναται ἐπομένως ἐκάστοτε νὰ ἀνοιχθῇ, ὅταν ἡ ὕπαρξις τὸ συναντᾷ.

Κατὰ τὸν Heidegger ἡ ἀλήθεια ἡ ἀποκαλυπτομένη διὰ τῆς γλώσσης καὶ τοῦ λόγου (Aussage) εἶναι λόγος ἀληθής. Ὁ λόγος ὡς «ἀποφαίνεσθαι» ἀποκαλύπτει τὸ ὄν, ἐπομένως «ἀληθεύει», ἐνῶ ὅταν ἀποκρύπτῃ τὸ ὄν εἶναι ψευδὲς λόγος¹.

Ὁ λόγος ἐπὶ πλέον εἰς τὸν Heidegger εἶναι : α') «ἀποφάνσις» (Aufzeigung), καταδεικνύει δηλαδή τι, ὡς π.χ. ἡ πρότασις «τὸ σφυρίον εἶναι βαρύ», β') κατηγόρημα (Predikation) καὶ γ') ἀνακοίνωσις (Mitteilung)². Ὁ λόγος ἀκριβῶς ὡς ἔκφρασις καὶ λογικὴ διάρθρωσις τοῦ νοήματος ἀποδεικνύει σαφέστερον κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Heidegger τὴν θεωρίαν του περὶ τῆς ἀληθείας ὡς ἀποκαλύψεως (Entdecktheit) : «Die Aussage ist wahr, bedeutet : sie entdeckt das Seiende an ihm selbst. Sie sagt aus, sie zeigt auf, sie „läßt sehen“ (ἀπόφανσις) das Seiende in seiner Entdecktheit. Wahrsein (Wahrheit) der Aussage muß **verstanden** werden als entdeckend - sein»³, λέγει ὁ φιλόσοφος. Συμφώνως πρὸς τὰ ἀνωτέρω ἐπομένως ἡ ἀλήθεια δὲν εἶναι συμφωνία μεταξὺ γνώσεως καὶ ἀντικειμένου οὔτε ὁμοίωσις ἐνὸς ὑποκειμένου πρὸς ἕτερον ἀντικείμενον.

Ἦδη εἰς τὸν Πλάτωνα ὁ λόγος ὡς πρότασις εἶναι ἀπαραίτητος ὅρος πρὸς ἐπίτευξιν τῆς γνώσεως καὶ ἀνεύρεσιν τῆς ἀληθείας⁴. Ἡ πρότασις ὡς λόγος, ὡς λεκτικὴ ὁλότης, ἐξεικονίζει μίαν ἀπηρτισμένην λογικὴν ἐνότητα⁵, ἐν σύνολον λογικῶν κρίσεων, διότι μόνῃ ἡ ἐκφορὰ τῶν ὀνομάτων δὲν μᾶς προσφέρει γνῶσιν⁶.

Αἱ κρίσεις πάλιν, αἵτινες λαμβάνουν χώραν εἰς τὸ λογιστικὸν μέρος τῆς ψυχῆς, τὴν διάνοιαν καὶ δὲν εἶναι λέξεις, ἀλλὰ ἔννοιαι⁷, συνδέονται ἀμέσως μετὰ τὴν γλῶσσαν, διότι ἐνσαρκώνονται εἰς λέξεις. Ἡ γλῶσσα εἶναι τὸ μέσον ἐπικοινωνίας τοῦ πνεύματος, διὰ τοῦτο τὸ πνεῦμα γίνεται γλῶσσα διὰ νὰ κατανοήσῃ καὶ νὰ κατανοηθῇ ἐκ μέρους τοῦ ἄλλου πνεύματος. Ἡ γλῶσσα συνεπῶς εἶναι τὸ μέσον τοῦ «μαθεῖν τε καὶ διδάξαι»⁸.

1. M. Heidegger, Sein und Zeit, σ. 222. Βλ. καὶ Ἀριστ. Περί Ἑρμην. 5, 17a 2-3 καὶ Ἡθικ. Νικ. Ζ, 2, 1139a 28 κέξ.

2. M. Heidegger, Sein und Zeit, σσ. 154-155.

3. M. Heidegger, Sein und Zeit, σσ. 218-219.

4. Δ. Νιάντια, Συμβολὴ εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ ἀντικειμένου τῆς νοήσεως καὶ τοῦ λόγου, ἐν Ἀθήναις 1965, σ. 137. Πλάτ. Θεαίτ. 201e 3-202b 4.

5. Ἰωάν. Ν. Θεοδωρακοπούλου, Εἰσαγωγή στὸν Πλάτωνα, Ἀθῆναι 1964⁴, σ. 175.

6. Πλάτ. Θεαίτ. 205c 4-11.

7. Ἰωάν. Ν. Θεοδωρακοπούλου, Μαθήματα Λογικῆς, Ἀθῆναι 1962, σ. 24.

8. Πλάτ. Κρατ. 427e 6.

Συμπέρασμα

Ἐκ τῆς γενομένης ἀνωτέρω διαπραγματεύσεως ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐπεχειρήθη νὰ ριφθῇ φῶς εἰς τὸ τόσον δυσχερὲς καὶ πρωταρχικῆς σημασίας διὰ τὴν φιλοσοφίαν πρόβλημα τῆς ἀληθείας, ἀφ' ἑτέρου δὲ κατεβλήθη προσπάθεια, ὅπως ἐξετασθῇ τὸ θέμα δι' ἀναδρομῆς εἰς ρήσεις καὶ ἀπαντήσεις, τὰς ὁποίας ἔδωκεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλοσοφία καὶ ἡ νεωτέρα φιλοσοφία τῆς Δύσεως. Ἐν συνεχείᾳ ἀντιμετωπίσθη τὸ πρόβλημα τῆς ἀληθείας ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς γλώσσης.

Ἡ ἔρευνα τῆς ἀληθείας ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας τῆς γλώσσης, ἡ ἐξέτασις τῆς ἀληθείας ἐκ τῆς γλωσσικῆς αὐτῆς ἐκφράσεως, τῆς προτάσεως συγκεκριμένως, ἀπασχολεῖ σήμερον ἰδιαιτέρως κλάδον τινὰ τῆς φιλοσοφίας τῆς γλώσσης, ὅστις διὰ τῆς ἀναλυτικῆς μεθόδου ἀποσκοπεῖ νὰ ἀνεύρῃ κατὰ μονοσήμαντον τρόπον τὴν ἐκφραζομένην ἀλήθειαν.

Βεβαίως ἡ νέα αὕτῃ τάσις προσφέρει ὑπηρεσίας εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ ὑποκαταστήσῃ ἢ νὰ ἀχρηστεύσῃ τὰ μεγάλα ρεύματα ἢ τὰς σχολὰς τῆς φιλοσοφικῆς παραδόσεως. Ἡ γλῶσσα πράγματι εἶναι ὁ μοναδικὸς τρόπος, διὰ τοῦ ὁποίου ἔρχεται εἰς φῶς ἡ ἀλήθεια τῆς ἐπιστήμης, τῆς φιλοσοφίας, τῆς τέχνης καὶ αὕτῃ εἰσέτι ἡ θρησκευτικὴ ἀλήθεια. Ἡ γλῶσσα ὅμως εἶναι μονόπλευρος καὶ μονοδιάστατος ἐκδήλωσις κειμένη εἰς τὰς παρυφάς τῆς ζωῆς τοῦ πνεύματος. Εἶναι ἡ ἡχώ καὶ ὁ ἀντίπαλος τῆς πνευματικῆς ἀνησυχίας καὶ δημιουργίας τοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος τὴν ὁμιλεῖ.

Ἡ γλῶσσα εἶναι ὅπως τὸ γράμμα, τὸ ὁποῖον χρειάζεται τὸ πνεῦμα, διὰ νὰ τὸ ζωοποιήσῃ. Τὸ ζῶν πνεῦμα πάλιν εἶναι πολυδιάστατον καὶ πολύμορφον, ὡς ἡ ζωὴ. Δὲν δύναται νὰ ὑπαχθῇ ἀπολύτως ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῆς γλώσσης. Ἐπομένως ἡ ἀπόπειρα νὰ ἐξετασθῇ ἡ ἀλήθεια μόνον ἐκ τῆς γλώσσης ὁδηγεῖ εἰς ἀδιέξοδον καὶ ναυαγεῖ, διὰ τοῦτο πρέπει ἡ γλωσσικὴ ἀνάλυσις καὶ ἡ νέα ἐπιστήμη τῆς γλώσσης, ἡ σ η μ α ν τ ι κ ῇ, νὰ ἀναγνωρίσῃ τὰ περιορισμένα αὐτῆς πλαίσια καὶ νὰ θεωρήσῃ ἑαυτὴν ὡς μέθοδον ἐρμηνείας καὶ ἄποψιν τοῦ φιλοσοφεῖν.

Τὸ ὃν βεβαίως εἶναι πολυειδές, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ἡ ἀλήθεια. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ἀμέσως ἐξηρητημένη ἐκ τοῦ εἶναι. Τοῦτο διαπιστοῦται εὐκόλως ἐκ τῆς ἀναδρομῆς εἰς τὸ παρελθόν. Εἰς τὴν κλασσικὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν ἡ οὐσία καὶ τὸ εἶναι εὐρίσκονται εἰς τὸν νοῦν, τὸν νοητὸν κόσμον τῶν καθαρῶν μορφῶν καὶ τῶν ἰδεῶν. Ἡ ἀλήθεια ἐπίσης ἀποκαλύπτεται εἰς τὴν διάνοιαν καὶ τὸν λόγον. Κατὰ τοὺς Ἑλληνας ὁ λόγος ὡς ἀρχὴ τοῦ κόσμου καὶ τοῦ πνεύματος εἶναι καὶ ὁ τόπος ἐκδηλώσεως τῆς ἀληθείας. Εἰς τὸν χριστιανισμόν, τὴν θρησκείαν τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ θείου λόγου διὰ τοῦ Ἰησοῦ, καταργεῖται ἡ λογικὴ σχέσις καὶ ἐνατένισις τοῦ κόσμου ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ ὃν καὶ ἡ ἀλήθεια τοῦ νοητοῦ κόσμου ἀφανίζεται ὑπὸ τῆς ἀγά-

πῆς τοῦ ὑπὲρ οὐσίαν καὶ νοῦν θείου λόγου, ὅστις ἐνῶ πρὶν ἔκειτο πέρα τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ καὶ τοῦ κόσμου, τώρα διὰ τοῦ στόματος τοῦ Ἰησοῦ λέγει : «Ἐγὼ εἰμὶ ἡ ὁδός, ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωὴ» (Ἰωάνν, 14, 6).

Τὴν ἀλήθειαν ζητεῖ καὶ ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη, ἡ ὁποία ἀναλόγως πρὸς τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐρεύνης τῆς χρησιμοποιεῖ τὴν κατάλληλον μέθοδον. Διὰ τῆς καταλλήλου μεθόδου ἐκάστη ἐπιστήμη ἐπιδιώκει νὰ δαμάσῃ καὶ νὰ γνωρίσῃ κατὰ βάθος καὶ κατὰ τὸ δυνατόν μετὰ μεγαλυτέρας ἀκριβείας τὴν ὑποκειμένην ὕλην τῆς, κατόπιν δὲ ἐπισταμένης ἐρεύνης καὶ ἀνευρέσεως τῆς αἰτιώδους σχέσεως τῶν ἀντικειμένων τῆς νὰ λογοδοτήσῃ, νὰ δώσῃ λ ό γ ο ν.

Ἄλλ' ὅπως διεπιστώσαμεν ἤδη δὲν εἶναι εὐκολον νὰ ἐφαρμοσθῇ ἡ αὐτὴ μέθοδος εἰς ἀπάσας τὰς μορφάς τοῦ Εἶναι. Ἡ ἀνάπτυξις τῶν συγχρόνων ἐπιστημῶν ἀποδεικνύει τὴν πολυειδίαν τοῦ ὄντος καὶ τῆς ἀληθείας. Βεβαίως καὶ ἕτεραι νεώτεραι τάσεις καὶ φιλοσοφικὰ ρεύματα προσεπάθησαν νὰ ἐρμηνεύσουν τὸ Εἶναι καὶ τὴν ἀλήθειαν ἐκ τοῦ πεπερασμένου Εἶναι καὶ τῆς ἱστορίας, ἐκ τοῦ ἀλόγου στοιχείου τῆς ζωῆς καὶ τῆς ὑ π ά ρ ξ ε ω ς τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ περιφρόνησις πρὸς τὴν κλασσικὴν μεταφυσικὴν τοῦ αἰωνίου κόσμου τῶν ἰδεῶν καὶ τοῦ Εἶναι τοῦ νοητοῦ κόσμου καὶ τοῦ λόγου, ὥς καὶ ἡ ἐμμονὴ εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῆς πεπερασμένης ὑ π ά ρ ξ ε ω ς, δὲν δύναται νὰ θέσῃ ἐκποδῶν τὰ μεγάλα διδάγματα τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς νεωτέρας μεταφυσικῆς.

Ὁ Πλάτων εἰς τὴν περὶ τῶν ἰδεῶν θεωρίαν του δὲν ἀγνοεῖ τὸν χαρακτήρα τῆς πεπερασμένης φύσεως τοῦ ἀνθρώπου. Ἐκεῖνο εἰς τὸ ὁποῖον ἐπιμένει καὶ δίδει ἰδιαιτέραν σημασίαν δὲν εἶναι αἱ ἐπὶ μέρους μορφαὶ τοῦ φθαertoῦ καὶ πεπερασμένου Εἶναι τοῦ κόσμου τῶν αἰσθήσεων καὶ ἡ γνῶσις αὐτοῦ, ἀλλ' αἱ ἰδέαι καὶ ὁ νοητὸς κόσμος εἰς τὴν τελείαν αὐτοῦ καὶ αἰδιον μορφήν. Τὸν ἐνδιαφέρει κυρίως ἡ γνῶσις καὶ ἡ ἀλήθεια εἰς τὴν ἰδεατὴν αὐτῆς πληρότητα καὶ ὅχι εἰς τὰς κατωτέρας βαθμίδας αὐτῆς. Διὰ τὸν Πλάτωνα δὲν ἔχει σημασίαν, ἐὰν ἡ ἀλήθεια ἀποκαλύπτεται μέσα εἰς τὸν χρόνον καὶ τὴν ἱστορίαν. Δὲν ἐνδιαφέρεται διὰ τὸ πότε καὶ πῶς τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἀληθείας, ἀλλὰ διὰ τὴν ἀρχήν, τὸ κύρος καὶ τὴν οὐσίαν αὐτῶν, τὰ ὁποῖα δὲν προέρχονται ἐκ τοῦ χρόνου.

ΔΗΜ. Ν. ΚΟΥΤΡΑΣ